

6 De mist van de geschiedenis

Boek

Daar werd wat gruwelijks verricht

Reggie Baay

januari 2015

Athenaeum, Polak & Van Genneep

ISBN: 9789025304706.

Een bijzonder lange en bijzonder schaamtevolle periode lijkt zorgvuldig en volledig uit onze nationale geschiedenis en ons collectieve geheugen te zijn gebannen. Aan het begin van dit boek heb ik daar al mijn verwondering over uitgesproken: voor Nederland bestond en bestaat de slavernij en slavenhandel in de Oost niet. Het Nederlandse slavernijverleden beperkt zich nadrukkelijk tot Suriname en de Antillen.

Het lijkt wel alsof er ooit een ballotagecommissie aan te pas is gekomen die de slavenhandel en slavernij in Nederlands-Indië heeft gewogen en te licht bevonden. Was men daar niet wreed genoeg? Was de slavernij er niet omvangrijk genoeg? Voldeed die misschien niet geheel aan de 'definitie' van slavernij? Of was er iets anders aan de hand?

Het maakt nieuwsgierig: hoe is het mogelijk dat de slavernij in de ene voormalige Nederlandse kolonie *wel*, en die in de andere *niet* tot het Nederlandse verleden behoort? Waarom vinden we dat onze kinderen zich via het onderwijs rekenschap moeten geven van onze koloniale slavernijgeschiedenis, en moeten ze leren over onze voorouders die daarmee in Suriname en de Antillen 'bemoeienissen' hebben gehad, maar hoeven ze dat niet met betrekking tot het voormalige Nederlands-Indië?

Er zijn voor dit onderscheid, denk ik, verschillende oorzaken aan te wijzen, waarvan de meeste nauw samenhangen met enkele belangrijke verschillen tussen de slavernij en slavenhandel in de West en die in de Oost én met de hardnekkige *valse* beeldvorming die daarvan het gevolg is.

'Onechte' slavernij

Een van de grote verschillen tussen de West en de Oost is de aard van de slavernij. Dit heeft te maken met het verschil tussen res-

pectievelijk een plantage- en handelskolonie. De West had met haar plantages, en een oorspronkelijke bevolking die niet geneigd en geschikt was voor het zware werk, grote behoefte aan slaven. Alleen op deze manier konden de gewenste lucratieve handelsproducten verkregen worden. In de Oost, waar de begeerde gewassen al werden verbouwd met inzet van de lokale bevolking bestond die behoefte niet. De gewenste handelsproducten konden dus worden verkregen door koop, ruil of anderszins. Slaven waren daar dan ook niet zozeer nodig in de landbouw, maar in eerste instantie voor de opbouw van het *voc*-imperium; voor de bouw van de vestigingen en de nodige infrastructurele werken, voor het werk in de pakhuizen, voor het lossen en bevrachten van de schepen, én voor de ‘private’ dienstverlening. Nadat de vestigingen waren opgebouwd werden de slaven in de Oost dan ook vooral tewerkgesteld als bedienden en handwerkslieden in en om de huishoudens van de *voc*-dienaren, vrije burgers en de meer bemiddelde Aziatische ingezetenen.

Nu was die scheiding in de praktijk uiteraard niet zo strikt en kunnen er allerlei nuanceringen op dat beeld worden aangebracht. Zo werden de meeste slaven op Banda wél als ‘plantage-slaven’ tewerkgesteld en wel voor de verbouw van muskaatnoten en moesten de *voc*-slaven op Mauritius werken op de suikerrietplantages. Op Sumatra werden slaven ten koste van vele levens jarenlang gebruikt voor het loodzware en gevaarlijke werk in de goud- en zilvermijnen. Andersom was er in de West natuurlijk ook een aanzienlijk aantal slaven dat niet op de plantages werkte. Met name op de Antillen, waar ze veel minder dan in Suriname werden ingezet voor de productie van handelsgewassen. Uit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat er in de achttiende eeuw op Curaçao naast plantage- of tuinslaven ook zeer veel slaven werkten als zeelieden, timmerlui, vissers, schoenmakers, koks, bakkers, muzikanten, metselaars en kleermakers. In dit opzicht vertoont de diversiteit van dienstverlenende functies die de slaven vervulden nogal wat overeenkomsten met de slavernij in Indië. Wat de slavinnen betreft zijn de overeenkomsten zo mogelijk nog groter: zij waren in nog grotere aantallen werkzaam als bijvoorbeeld

huishoudelijke bedienden, strijksters, wasvrouwen, naaisters en *verkoopsters*.¹

Niettemin was het merendeel in de West werkzaam als plantageslaaf (met dat doel werden ze ook in Afrika gekocht en vervolgens naar Amerika verscheept), terwijl de slaven in de Oost voor het grootste deel werden gebruikt in de 'domestieke dienstverlening'. Dit zorgde in de regel ook voor een verschil in behandeling. Hadden de slavenhouders in de West alle belang bij een zo hoog mogelijke opbrengst van hun plantage en schroomden ze niet om met dat doel hun slaven zo hard mogelijk te laten werken en zo nodig stelselmatig te mishandelen, in de Oost, waar de meeste particuliere slaven werden gebruikt ten behoeve van het comfort van de slavenuitgever en zijn gezinsleden, ontbrak die noodzaak veelal. Illustratief voor dit verschil is dat in de West over het algemeen de hoogste prijzen werden betaald voor de krachtigste en grootste slaven en in de Oost voor de meest vaardige handwerklieden en meest bevallige slavinnen.

Ook de aard van het werk dat de slaven moesten verrichten zorgde uiteraard voor een groot verschil; het maakt voor iemands lichamelijke en geestelijke gezondheid immers nogal wat uit of men als slaaf de hele dag in de brandende zon suikerriet moet kappen onder het toezicht van een hardvochtige blanke 'meester', of dat men het koper moet poetsen en vervolgens het eten moet bereiden.

Dirk van Hogendorp, oud-resident en voormalig gezaghebber op Java, omschreef het tegen het einde van de achttiende eeuw zo:

Er is een groot onderscheid tusschen den staat der slaavernij in de West-Indien, en die van deeze volksplantingen. Daar worden de slaaven tot den land- en akkerbouw gebruikt, doch hier meest alleen tot huiselijke diensten of tot ambagten; zoo dat zeker over het geheel hun werk veel ligter, en hun lot veel zagter is dan in de West-Indien. [...] ²

Hoeveel 'ligter' het werk en hoeveel 'zagter' hun lot geweest zal zijn is natuurlijk, zeker voor individuele gevallen, moeilijk vast

te stellen, maar dát het slavenwerk in de Oost over het algemeen lichter was en het lot van de slaven in Indië ‘zachter’ mag uit de feiten wel worden geconcludeerd. Dat neemt overigens niet weg dat ook in de Oost vele voorbeelden te vinden zijn van slaven die zwaar tot zeer zwaar werk moesten verrichten en dat er eveneens vele voorbeelden te vinden zijn van slaven in Indië die gruwelijk werden gestraft of stelselmatig werden mishandeld (tot zelfs de dood erop volgde), zoals in hoofdstuk 3 is beschreven.

Waar het om gaat is dat dit verschil tussen de slavernij in de Oost en die in de West in de loop der jaren als het ware een eigen leven is gaan leiden. Van de slavernij in de Oost heeft zich geleidelijk (althans bij hen die er hier van wisten) het beeld vastgezet dat die, vanwege de grote mate van huisslavernij, vrij ‘onschuldig’ was en moest worden gezien als een voorloper van het koloniale ‘huisbediendenschap’; dat ‘systeem’ van goedbehandelde *baboes* (vrouwelijke bedienden) en *djongos* (mannelijke bedienden) die de koloniaal met toewijding ten dienste stonden. Hierbij was de aanname dat, zo er al sprake van was, de slavernij in de Oost zeer humaan was; zachtaardig bijna. Een vorm van slavernij die eigenlijk niet eens zo mocht heten. In tegenstelling tot de slavernij in de West, waar het lot van de slaven zwaar en gruwelijk was.

Het lijkt erop dat dit laatste (latent) als een criterium is gaan fungeren. Alsof er gesproken kan worden van échte en onechte, of ‘minder echte’ slavernij. Alsof je de zwaarte van het lot of de gruwelijkheid van de behandeling als criteria kunt hanteren om te bepalen of er sprake is van (echte) slavernij. Maar nog los van het feit hoe wankel de redenering is en hoe onterecht de generalisatie: wat natuurlijk essentieel is, is dat er eeuwenlang in Indië onder Nederlandse heerschappij een situatie heeft bestaan waarbij de ene mens tegen zijn of haar wil tot bezit van de andere mens is gemaakt, en dat hem of haar daarbij de zeggenschap over het eigen leven werd ontnomen. Dát is de kern van slavernij.

‘Bescheiden’ slavenhandel

Wat de Nederlandse *slavenhandel* in Azië betreft; ook hiervan heeft men in ons land (áls men al op de hoogte was) altijd het beeld ge-

had dat die niet alleen bescheiden van omvang was, maar ook tamelijk 'onschuldig'. Dit laatste in die zin dat er geen sprake zou zijn van, zoals inmiddels wel over de trans-Atlantische slavenhandel bekend was, slaven die onder erbarmelijke omstandigheden werden verscheept, waarbij er regelmatig mensen tijdens de reis de dood vonden.

Toen aan het einde van de zestiende eeuw de Hollandse handelsactiviteiten aan de Afrikaanse kust een aanvang namen, richtten die zich in eerste instantie vooral op goud en ivoor. Slaven speelden toen eigenlijk alleen en op zeer bescheiden schaal een rol bij de stichting van en het leven in de Hollandse nederzettingen daar. Dat veranderde toen in 1630 Pernambuco en vervolgens andere Portugese bezittingen in Brazilië in Hollandse handen vielen. Het bezit van de belangrijke suikerrietplantages in deze gebieden zorgden ervoor dat de bewindvoerders van de West Indische Compagnie zich bewust werden van het belang van slaven voor de plantages in de nieuwe wereld én van de winstgevendheid van de slavenhandel. Vanaf dat moment werd de wic een speler *in de trans-Atlantische slavenhandel*. Slaven werden een expliciet 'handelsproduct'. Hollandse schepen werden uitgestuurd om aan de Afrikaanse kust slaven op te kopen en ze vervolgens naar de nieuwe wereld te vervoeren om ze daar te verkopen. Dit laatste gebeurde niet alleen in de Nederlandse, maar bijvoorbeeld ook in de Engelse, Spaanse en Franse kolonies.

De slavenhandel zoals die door de voc in de Oost werd bedreven heeft een langere geschiedenis dan die van de wic in de West en begon al direct na 1600, toen de Compagnie haar handelsactiviteiten in het gebied ontplooidde. De handel in slaven was – en dat is een belangrijk verschil met de wic – voor de voc echter altijd 'bijhandel'. De Compagnie legde zich in de eerste plaats toe op de handel in specerijen. Anders dan in de nieuwe wereld was er in Azië geen grote en gestage vraag naar slaven ten behoeve van plantagearbeid. Was die vraag er wel geweest dan zou de slavenhandel waarschijnlijk een andere plaats hebben ingenomen in de activiteiten van de Verenigde Oostindische Compagnie.

De voc mocht zich dan toeleggen op de handel in specerijen en

andere handelsproducten; slaven waren een niet te verwaarlozen bron van inkomsten. Naast het feit dat de Compagnie met name in zeventiende eeuw jaarlijks vele slaven met flinke winst rechtstreeks aan particulieren verkocht, profiteerde zij vervolgens ook stevig van de slavenhandel door de beheersing van de centrale slavenmarkt in Batavia en de heffingen op slaven, vooral nadat zij de slavenhandel in de achttiende eeuw meer en meer had overgelaten aan particuliere handelaren.

Soms was het verhandelen van slaven overigens wel degelijk hoofdzaak. De Compagnie handelde (ook als het om slaven ging) veelal 'naar bevind van zaken'. Als het zo uitkwam schroomde men niet slaven op te kopen uitsluitend met het doel die met een flinke winst door te verkopen. In 1686 bijvoorbeeld deed zich de situatie voor dat er op Madagaskar een groot aanbod van slaven was die tegen een zeer lage prijs (natuurlijk vanwege dat grote aanbod) konden worden gekocht. Direct wordt er een schip naar toe gezonden met een lading ter waarde van f. 21864 (nu circa € 240500), 'meest realen voor slavenopkoop'.³ Vervolgens wordt er melding gemaakt van een Compagnieschip dat 180 slaven op Madagaskar heeft aangeschaft in ruil voor snaphanen (geweren), buskruit en andere 'snuysterijen' met het doel die vervolgens weer in *Nieuw Nederlandt* (aan de Amerikaanse oostkust) te verkopen.⁴ Hieruit blijkt dat de voc-slavenhandel zich niet beperkte tot Azië en de Kaap, maar zich ook uitstreekte tot Amerika.

Het feit dat voor de Compagnie de handel in slaven niet op de eerste plaats kwam, zoals voor de wic; en dat er vanuit de Nederlandse havens geen voc-schepen zijn vertrokken met als enige doel ergens slaven op te kopen, die vervolgens onder slechte omstandigheden over zee te vervoeren om ze ten slotte aan de hoogst biedende te verkopen, heeft ervoor gezorgd dat er altijd anders en 'milder' naar de voc-slavenhandel in de Oost is gekeken. Alsof die lang niet zo erg was.

Dat beeld strookt niet met de werkelijkheid. Net zo goed als bij de slavenhandel naar de West vonden ook bij die in de Oost excessen plaats. Zo was het sterftecijfer onder slaven die op voc-schepen werden vervoerd regelmatig uitzonderlijk hoog.⁵ Bovendien

werden de meeste slaven, met name vanaf de achttiende eeuw, in kleine schepen van particuliere slavenhandelaren vervoerd. Op weg naar de door de voc beheerste centrale slavenmarkt in Batavia; opgepropt en vaak als bijvracht onder erbarmelijke omstandigheden. Het zal altijd de vraag blijven hoe hoog de sterfte onder deze slaven is geweest. In ieder geval merkte Dirk van Hogendorp in 1801 in z'n algemeenheid over de slavenhandel in Indië op: '[...], de slaavenhandel, of de wijze om slaaven te krijgen, te vervoeren en te verkoopen, is in deeze gewesten even zo wreed, hard, onrechtvaardig, en verfoeijelijk als in de West-indien.'⁶

In de Nederlandse beeldvorming rond de slavenhandel in de Oost past niet alleen dat die 'humaan' van karakter was, maar ook 'gering' van omvang. Zoals al eerder betoogd, is de werkelijke omvang echter aanmerkelijk groter dan altijd is aangenomen. Vooral in de beginjaren van de voc, toen de vestigingen opgebouwd, verdedigd en onderhouden moesten worden, vonden er regelmatig transporten plaats waarbij per schip enkele honderden tot soms zelfs wel duizend slaven waren opgekocht en verscheept. Zoals met het schip Nieuw Seelant, dat op 25 december 1622 de haven van Batavia binnenvoer met duizend slaven en slavinnen die waren ingekocht aan de kust van Coromandel.⁷ Dergelijke enorme aantallen waren meer uitzondering dan regel, maar aangenomen mag worden dat er door de voc op jaarbasis gemiddeld tussen de 2500 en 4000 slaven moeten zijn ingekocht en verscheept.⁸

De historicus Markus Vink ontwikkelde een methode om te berekenen hoeveel slaven de Compagnie jaarlijks moet hebben ingekocht en vervoerd en kwam op beduidend hogere aantallen uit. Bij zijn methode ging hij uit van de behoefte aan slaven van de voc-vestigingen (en het jaarlijks op peil houden van dat aantal). Hij voerde zijn berekening uit op basis van bewaard gebleven voc-documentatie over de slavenpopulatie in de vestigingen en kwam, uitgaande van het jaar 1688, tot de conclusie dat de Compagnie jaarlijks tussen de 4476 en de 7716 slaven moet hebben aangevoerd.⁹ Houden we dit aan en berekenen we het aantal voor de gehele voc-periode in de archipel, dan komt het totaal op 675 000 tot 1150 000 slaven die zijn verscheept, verhan-

deld en tewerkgesteld. Anderen gaan uit van zo'n 600 000 slaven.¹⁰ Zelfs bij de meest behoudende schatting (600 000) blijkt de Nederlandse slavenhandel in de Oost groter te zijn dan die in de West, waar in totaal tussen de 500 000 en 550 000 slaven zijn verscheept met een jaarlijks gemiddelde van een kleine 2 500 personen.¹¹

Deze wetenschap leidt tot nog een andere opmerkelijke constatering. Nederland heeft zichzelf altijd een kleine, bescheiden speler genoemd op het wereldtoneel van de slavenhandelaars (met de 550 000 slaven die in de West zijn verhandeld). Tellen we daar nu de (minimaal) 600 000 voc-slaven bij op dan komt het totaal ruim boven de miljoen uit en komt de Nederlandse rol in de toenmalige mondiale slavenhandel opeens in een ander daglicht te staan. Temeer als we ons realiseren dat hierbij nog niet eens de honderdduizenden slaven zijn meegenomen die onder 'goedkeuring' van de Compagnie door particuliere handelaren werden aangevoerd en verkocht, en waarvan zij (de Compagnie dus) stevig profiteerde door op elke slaaf belasting te heffen.

Buiten het zicht

Slavenhandel en slavernij in de Oost onttrokken zich, meer dan die in de West, aan het zicht van Europa. Wat er in dit opzicht in de West gebeurde, was destijds in ieder geval voor een deel zichtbaar in patria, omdat de activiteiten zich deels hier afspeelden. Zo werden de schepen die naar Afrika vertrokken om slaven te halen gereedgemaakt in de Hollandse havens, waar ze na afloop van hun 'handelsmissie' ook weer terugkeerden. De administratie van deze handel werd in ons land ook nauwgezet bijgehouden door achtereenvolgens de West-Indische Compagnie en, nadat de wic rond 1730 het monopolie op de slavenhandel had losgelaten, de verschillende Hollandse private handelaren als de Middelburgse Commerciale Compagnie en de Rotterdamse firma Rochussen. Men wist hier dus exact hoeveel slaven er in Afrika waren ingekocht, hoeveel er in Amerika waren verkocht en hoeveel geld er mee was gemoeid.

Bovendien waren er in ons land ten tijde van de slavenhandel

en de slavernij in de West nogal wat zogenaamde 'participerende partijen'; groepen die specifiek in de handel in slaven of in de plantages in de West hadden geïnvesteerd en er dus rechtstreeks bij betrokken waren. In ieder geval waren zij zeer goed op de hoogte van wat zich op dit gebied in de West afspeelde.

De slavenhandel en slavernij in de Oost onttrokken zich echter vrijwel geheel aan het zicht van Europa. Alles speelde zich immers in de kolonie af. De administratie van de slavenhandel en het slavenbezit werd daar bijgehouden, en kwam hier, tussen alle andere administratieve gegevens, alleen de bewindvoerders onder ogen. Afgezien van het feit dat slechts een klein gezelschap in ons land op de hoogte was, was het beeld dat ervan geschetst werd nooit volledig en was de kwestie altijd kleiner en minder beduidend dan in werkelijkheid. Op de aanzienlijke zwarte handel in slaven, door menig voc-dienaar bedreven, had men bijvoorbeeld geen enkel zicht. Bovendien, toen de voc aan het begin van de achttiende eeuw de slavenhandel voor een belangrijk deel overliet aan particuliere handelaren, ontbrak het aan adequaat inzicht in en toezicht op wat er in de archipel op dat gebied precies gebeurde. Adequate gegevens bereikten het moederland dan ook niet of nauwelijks.

Daarnaast waren er hier geen partijen die door investeringen specifieke belangen hadden in de slavenhandel en slavernij in de Oost. In tegenstelling tot de situatie in de West, waar Hollandse investeerders in de slavenschepen en de plantages 'aanmerkelijke belangen' hadden. Zij die geld staken in de Verenigde Oostindische Compagnie investeerden in, zou men kunnen zeggen, een 'pakket' aan handelsproducten en daar waren slaven een onderdeel van. Een waar veel geldschieters nauwelijks weet van hadden.

De Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel en de slavernij in de West maakten bovendien deel uit van de 'mondiale' slavenhandel, de 'driehoekshandel' tussen Europa, Afrika en Amerika. Een internationale aangelegenheid waarbij veel landen en verschillende werelddelen betrokken waren: Europese mogendheden als Frankrijk, Spanje, Engeland en Portugal als slavenhande-

laren en slavenhouders; het Afrikaanse continent als leverancier en tot slot Amerika, waar de slaven op de vele plantages in de verschillende landen tewerk werden gesteld. Zodoende stond dit veel meer in de belangstelling en was er veel meer informatie over beschikbaar.

Slavenhandel en slavernij in de Oost was vooral een inter-Aziatische aangelegenheid. Het voltrok zich daar tussen en in de landen van het Aziatische continent. Ver van Europa. Informatie over wat zich daar op dit gebied afspeelde bereikte het westen niet of nauwelijks. Daar was, gezien het ontbreken van directe Europese belangen en betrokkenheid, ook weinig reden voor. Het zorgde ervoor dat er hier geen of nauwelijks een reëel beeld bestond van de slavenhandel en slavernij in de Oost en de Hollandse betrokkenheid daarbij.

Het etnische en raciale element

Er is nóg een groot verschil tussen de slavernij in respectievelijk de Oost en de West. Nadat duidelijk was geworden dat de oorspronkelijke bevolking van de Amerika's niet genegen en niet geschikt was voor het werk op de plantages, werden simpelweg mensen van een ander ras en uit een ander werelddeel gehaald en naar de nieuwe wereld verscheept om daar het slavenwerk te verrichten. Het betrof vrijwel uitsluitend Afrikanen uit het sub-Sahara gedeelte van het continent. Mensen die in uiterlijk en cultuur zeer verschilden van de oorspronkelijke Amerikaanse bevolking en van de Europeanen die ze verhandelden en gebruikten op hun plantages. De slaven in de nieuwe wereld waren dus altijd uiterlijk zeer herkenbaar: de blanken waren de slavenhandelaren en slavenhouders en de zwarten de slaven. Die raciale tegenstelling werd nog eens verscherpt door allerlei theorieën over rassuperioriteit waarmee gepoogd werd de slavernij een zweem van rechtvaardiging te geven.

In Azië lag dat anders. De voc haalde haar slaven (met uitzondering van het relatief kleine aantal slaven uit Oost-Afrika) uit het gebied waar zij 'opereerde', dat wil zeggen uit de omringende gebieden in Azië. De slaven in de Oost hadden dan ook veelal de-

zelfde etnische achtergrond, cultuur en soms ook religie als de vrije bevolking. Slaven en vrije Aziaten waren qua uiterlijk dan ook vaak nauwelijks van elkaar te onderscheiden. Bovendien was de scheidslijn tussen 'meesters' en slaven in Indië nooit zo stringent als in de West. Om te beginnen liep die in Azië niet volledig parallel met de scheiding blank (Europeaan) aan de ene kant en gekleurd aan de andere kant. In Indië vormden de Europeanen een deel van de slavenhouders, naast de Aziatische. Bovendien nam de *voc* in Azië deel aan een al bestaand netwerk van slavenhandel en een al bestaand systeem van slavernij. In Amerika was dat niet het geval. De scheidslijn tussen meesters en slaven liep daar parallel aan de kleurlijn. Daarnaast werden de trans-Atlantische slavenhandel en de slavernij in Amerika met gebruikmaking van Afrikaanse slaven speciaal ten behoeve van de exploitatie van de plantages door de Europeanen in het leven geroepen.

Een ander groot verschil was dat in de Oost de kleurlijn overschreden kon worden, terwijl dat in de West vrijwel onmogelijk was. Vanaf het begin van de Hollandse kolonisatie van Indië kwamen er relaties voor tussen Europese mannen en hun slavinnen. Van die 'mogelijkheid' werd daar, waar huisbedienden de meerderheid van de slavenpopulatie uitmaakten, gretig gebruik gemaakt. Temeer omdat er altijd een groot gekort was aan huwbare Europese vrouwen, en er een rigide kleurbarrière ontbrak. Uniek was bovendien dat er ook *huwelijken* plaatsvonden tussen Europese mannen en Aziatische slavinnen. En, niet minder belangrijk: door een huwelijk met een Europese man kon de Aziatische slaavin of de mestiese vrouw (van gemengde afkomst), mits zij was vrijgemaakt en zich had bekeerd tot het christendom, een opmerkelijke sociale stijging maken. Door zo'n huwelijk kreeg de voormalige slaavin immers de Europese status en trad zij toe tot de koloniale bovenlaag. Hetzelfde gold voor haar (gewettigde) kinderen. (Die mogelijkheid is door sommigen ook wel als verklaring gehanteerd voor het opvallende wrede gedrag van sommige voormalige slavinnen tegenover hun vroeger lotgenoten; zij zou zich daarmee vooral willen distantieren van de groep waartoe zij vroeger zelf behoorde.)

In de West en in de rest van Amerika was de kleurlijn, zoals gezegd, scherp getrokken; de gelederen van de blanke koloniale bovenlaag waren en bleven gesloten voor slaven en ex-slaven. Hoewel er ook daar gemengde relaties tussen slavenhouders en slavinnen voorkwamen waren dat toch vooral relaties die veelal een (zeer) heimelijk karakter hadden en waarbij niet zelden sprake was van dwang. Seksuele misdrijven als aanranding en verkrachting van slavinnen kwamen in Amerika dan ook veel meer voor dan in Azië.

Een logisch gevolg van het feit dat de scheiding tussen slaven en slavinnen en meesters in Azië minder stringent was dan in Amerika is dat de onderlinge solidariteit tussen Aziatische slaven ook aanmerkelijk kleiner was dan die onder de slaven in Amerika. Met name slavinnen hadden in Azië immers de mogelijkheid hun status en lot te veranderen en een beter leven en zelfs hun vrijheid te verwerven door (innige) banden met hun meesters aan te gaan. Maar ook mannelijke slaven konden er hun vrijheid verdienen door zich in de ogen van hun meester (bijzonder) verdienstelijk te maken.

Daarnaast werden de slaven in Azië over het algemeen in relatief kleine groepen bij elkaar gehouden; in de huishoudens waren dat gemiddeld groepen van vier tot tien huisslaven. Ook dat stond het ontstaan van een sterke onderlinge solidariteit en de mogelijkheid tot groepsorganisatie in de weg.

Een hechte, herkenbare, solidaire slavengemeenschap met een gemeenschappelijke cultuur en identiteit kon door deze omstandigheden niet of nauwelijks ontstaan. Bovendien leefden en werkten slaven in Azië, het is hierboven al gememoreerd, in de omgeving waar zijzelf uit voortkwamen, of waar zij op zijn minst etnisch, cultureel of religieus mee verwant waren. Dit in tegenstelling tot de slaven in Amerika. Dit had een belangrijke consequentie op het moment dat iemand in Azië zijn of haar vrijheid kreeg. Los van de vraag of dit het gevolg was van vluchten, individuele vrijmaking of uiteindelijk de afschaffing van de slavernij: op het moment dat slaven en slavinnen in Azië vrij werden, gingen ze na verloop van tijd op in de omringende Aziatische samen-

leving. Vrijwel geruisloos verdwenen ze daarin en waren vervolgens niet meer traceerbaar of herkenbaar als ex-slaven. En met dat fysieke 'opgaan' in de omgeving, verdween 'mentaal' veelal ook de eigen slavernijgeschiedenis. In tegenstelling tot de West, waar, nadat de slavernij was afgeschaft, een duidelijk herkenbare en van de omgeving te onderscheiden groep van voormalige slaven ontstond die de onverkwikkelijke geschiedenis van de slavernij zichtbaar én 'onzichtbaar' met zich meedroeg.

Schuld, schaamte en belang

Hoe komt het nu dat bepaalde gebeurtenissen wel en andere weer niet in ons collectieve geheugen zijn opgenomen en deel zijn gaan uitmaken van onze nationale geschiedenis?

Wat bij het 'verdwijnen' in ieder geval bepalend lijkt te zijn, is of er al dan niet sprake is van een (collectief) gevoel van schuld of schaamte. Is dit het geval en vervolgens ontbreekt ook nog het belang of de dwang om te herinneren of te herdenken, dan is de kans groot dat die gebeurtenis 'verdwijnt' en geen blijvende plaats verwerft in de nationale geschiedenis. Dit is bijvoorbeeld het geval bij gebeurtenissen als de massamoord op de Bandanese bevolking door Jan Pieterszoon Coen in 1621. Of de, onder het mom van bescherming tegen inheemse vorsten, Nederlandse kolonisatie van Bali en Lombok en de daarmee gepaard gaande roof van schatten aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Die zaken appelleren aan gevoelens van schuld en schaamte, of geven op z'n minst weinig aanleiding voor nationale trots. Daarnaast ontbreekt het belang of de (maatschappelijke) dwang om deze zaken te herinneren, laat staan te herdenken.

De Spaanse griep, om een ander voorbeeld te noemen, die aan het begin van de vorige eeuw de wereld geselde, maakte vele miljoenen slachtoffers. Toch is het een vergeten 'hoofdstuk', omdat het niet relevant en noodzakelijk meer is om erbij stil te staan. Ondanks de miljoenen slachtoffers. Het is immers al lang geen dodelijke ziekte meer. Bovendien bestaat er geen groep van nabestaanden die het van belang vindt om de doden van de Spaanse griep te herdenken. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de slacht-

offers van de watersnoodramp in Zeeland in 1953. Hetzelfde geldt voor de vele Nederlandse gevallen aan het Oostfront of de mannen die op de tocht naar Rusland in het Napoleontische leger zijn gesneuveld. Niet alleen is hier sprake van schaamte vanwege de 'verkeerde' keuze, maar er was en is geen belang of noodzaak om hen blijvend te herinneren. Integendeel, de nazaten van de gevallen aan het Oostfront zullen er mogelijk meer belang aan hechten dat er juist zo weinig mogelijk aandacht aan wordt besteed.

Andere gebeurtenissen worden of werden als gevolg van 'gevoelens' van schuld, schaamte of (politieke) onwelgevalligheid laten we zeggen 'veranderd'. Dit is het geval bij een historische gebeurtenis als de moord op de gebroeders De Witt. Tot voor kort werd ons geleerd dat deze afschuwelijke lynchpartij een uiting was van ongebreidelde, ordinaire volkswroede van het Haagse 'gepeupel'. Inmiddels heeft onderzoek duidelijk gemaakt dat de gebroeders het slachtoffer waren van niets meer en niets minder dan een zorgvuldig beraamd Oranje-complot.¹²

Dit 'zeven' van de geschiedenis is een fenomeen dat onder meer en met voortvarendheid in de negentiende eeuw heeft plaatsgevonden. Toen kreeg onze nationale geschiedenis als het ware een stevige oppoetsbeurt met als doel het Nederlandse nationalisme een impuls te geven. Maar het is, vrees ik, van alle tijden.

Was er eerst, als het gaat om de slavenhandel en slavernij in de Oost, het 'excuus' dat het allemaal niet zo erg was wat daar plaatsvond, vervolgens zullen degenen die wél redelijk goed waren ingelicht, zoals de intellectuelen (in de Nederlandse dagbladen verschenen rond het afschaffingsdebat in de jaren vijftig van de negentiende eeuw regelmatig kwalitatief goede artikelen over de slavernij in Indië) en (vooral) de Nederlandse politici die destijds over de afschaffing ervan hebben moeten beslissen, weinig behoefte hebben gevoeld om dit 'hoofdstuk' toe te voegen aan onze nationale geschiedenis. Uit schuldbesef of schaamte (was immers onze nationale trots, de *voc*, niet óók een van de grootste slavenhandelaren en slavenhouders in de Oost?), maar waarschijnlijk vooral uit desinteresse, en omdat ze het belang ervan niet zullen hebben ingezien. De Nederlandse slavernijgeschiede-

nis in Indië is vervolgens geheel vergeten en buiten het nationale Nederlandse geschiedenisboek gehouden, omdat er geen belang of dwang was om te herinneren.

Pressuregroups

In Suriname en op de Antillen is er na de afschaffing van de slavernij altijd een duidelijk herkenbare groep geweest die herinnerde aan de periode van slavenhandel en slavernij, en die de eigen geschiedenis ook overdroeg. De aanwezigheid van herkenbare ex-slaven (en vervolgens die van hun nazaten) maakte het onmogelijk om de slavenhandel en slavernij in de West uit het collectieve bewustzijn te bannen.

De brede verspreiding van kennis (ook en vooral in het onderwijs); de jaarlijkse herdenkingen; de slavernijmonumenten; de talrijke publicaties en het vele wetenschappelijke onderzoek dat ernaar wordt verricht; dat alles is vooral de verdienste van de historisch bewuste nazaten. Niet alleen in Suriname en op de Antillen, maar vooral ook in Nederland. Zij zorgden en zorgen ervoor dat de slavernijgeschiedenis van Nederland in Suriname en op de Antillen niet is vergeten.

Die nazaten ontbreken als het gaat om de slavernij in de Oost. Terwijl vrijwel elke Creoolse Surinamer of Antilliaan in Nederland met een aan zekerheid grenzende mate van waarschijnlijkheid via zijn voorouders een geschiedenis van slavernij in de West heeft (én zich daarvan vrijwel altijd bewust is); is dat bij de honderdduizenden Indische-Nederlanders en Indonesiërs in ons land niet of nauwelijks het geval. Velen zullen om te beginnen niet op de hoogte zijn van het feit dat Nederland ook in de Oost een slavernijverleden heeft – laat staan dat zij individueel zouden weten dat zij van een slaaf of slavin uit de Oost afstammen. En toch zou dat heel goed mogelijk kunnen zijn.

Curieus is dat sporen van de slavernij in Nederlands-Indië zelfs in Suriname zijn terug te vinden. Het eerste waar men natuurlijk aan denkt zijn de Javaanse contractarbeiders die vanaf 1890 naar de West zijn getransporteerd om daar te werken op de plantages. Werk dat na de afschaffing van de slavernij met contractarbeiders

werd verricht. Hoewel het in de strikte zin, evenals de contractarbeid in de Oost, geen slavernij was, had het er helaas wel veel raakvlakken mee. Overigens beschouwen veel nazaten van Javaanse 'contractkoelies' het wel degelijk als 'slavernij'.¹³

Ik doel echter op de Indonesische Toegoenezen die in de jaren zestig van de vorige eeuw op plantage Slootwijk in Suriname (kortstondig) hun domicilie vonden. Het is tegelijkertijd een schrijnend voorbeeld van de wijze waarop door de Nederlandse overheid destijds met 'repatrianten' uit een voormalige kolonie werd omgegaan.

Toegoe (Tugu) of kampong Toegoe is een gebied in Noord-Oost Jakarta. In 1661, onder het bewind van gouverneur-generaal Joan Maetsuycker, schonk de *voc* een groep vrijgelaten slaven daar een stuk land. Die groep bestond uit zo'n drieëntwintig gezinnen waarvan de mannen voornamelijk afkomstig waren uit Voor-Indië en de vrouwen voornamelijk van Bali. Hun vrijlating en het stuk land vormden de beloning voor hun bereidheid het katholieke geloof (aangenomen onder de Portugezen) af te zweren en zich tot het calvinisme te bekeren. Dit paste in het toenmalige *voc*-beleid om een grote en loyale calvinistische gemeenschap in de kolonie te creëren. Toegoe zou vervolgens altijd bekendstaan om de pro-*voc*, en later pro-Hollandse houding van haar bewoners.

Na de onafhankelijkheid van Indonesië in 1949 vertrokken vele Toegoenezen (afstammelingen van de vrijgelaten slavengezinnen uit de zeventiende eeuw), bevreesd voor represailles van de Indonesische bevolking vanwege hun historische sympathieën voor de voormalige kolonisator, naar het enige overgebleven stuk Nederlands grondgebied in de Oost: Nieuw-Guinea. Daar waren de meeste Toegoenezen vervolgens werkzaam in de detailhandel en de administratieve sector. Toen echter onder internationale druk in 1962 de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië overeen was gekomen, vertrok het merendeel samen met de toen daar verblijvende Nederlanders en Indische Nederlanders naar Nederland.

Na de komst van de groep besloot de Nederlandse overheid halsoverkop tot koop van de ziertogende plantage Slootwijk, gele-

gen in het district Commewijne in Suriname. Plantage Sloopwijk, zo was het idee, zou een mooie vestigingplaats zijn voor de naar Nederland uitgeweken Toegoenezen. Deze groep Indonesiërs, zo was de redenering, zou immers nogal wat moeite hebben om hier in Nederland te aarden; op de plantage in het tropische Suriname zouden zij zich meer op hun plaats voelen.

Op 5 april 1963, een kleine zes maanden na hun aankomst in Nederland, vertrok een groep van 170 Toegoenezen, mannen, vrouwen en kinderen, naar de plantage in Suriname. Het was de bedoeling dat de mannen daar, in de landbouw, een bestaan zouden vinden met de verbouw van koffie, cacao en citrusvruchten. Saillant detail: de verkoper en vorige eigenaar van de plantage was de Nederlandse Handels Maatschappij; dezelfde die de eerste Javaanse contractarbeiders naar Suriname haalde.

Het liep echter al gauw uit op een deceptie. De Toegoenese mannen, die altijd in andere sectoren werkzaam waren geweest, hadden moeite met het agrarische werk. Bovendien waren er communicatieproblemen met de andere bewoners van de plantage, zoals de Creolen en Hindoestanen. Ze verstonden elkaar niet. Hetzelfde gold zelfs voor de daar wonende Javaanse Surinamers. Zij gebruikten immers een Javaans dialect, terwijl de Toegoenezen Maleis spraken. Bovendien was er sprake van onderlinge animositeit. Toen vervolgens ook nog eens, mede als gevolg van landbouwziektes en natuurrampen, de oogsten zwaar tegenvielen wilden de Toegoenezen *Toegoe Kondre* (Toegoeland), zoals zij de plantage direct na aankomst in Suriname hoopvol hadden genoemd, zo snel mogelijk verlaten.

Toen zij echter te kennen gaven terug te willen keren naar Nederland, werd hen dat keer op keer door de overheid geweigerd. Deze beriep zich op een contract dat de leider van de Toegoenezen voor hun vertrek had moeten tekenen en waarmee de groep zich voor minstens vijf jaar had verbonden aan plantage Sloopwijk. Het duurde tot 1967, vier jaar na hun aankomst op 'Toegoe Kondre', voor de overheid de ongelukkige Toegoenezen toestond naar Nederland terug te keren.

Voor de Toegoenezen voelde het als een dolksteek; ze hadden

onmiskkenbaar de indruk dat de Nederlandse overheid op deze manier van hen af wilde. Een indruk die werd versterkt door het hardnekkige gerucht dat er op het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken een brief circuleerde waarin wordt gesproken van 'het afvoeren van de Toegoenezen'.¹⁴

In augustus 1967 verliet het grootste deel van de groep plantage Slootwijk en keerde terug naar Nederland. Daarmee kwam een einde aan een curieuze episode in de Nederlandse dekolonisatie-geschiedenis. Enkele Toegoenezen kozen ervoor om in Suriname te blijven en bouwden er alsnog een bestaan op. Zodoende leven er op dit moment niet alleen in Nederland, maar ook in Suriname afstammelingen van de oorspronkelijke Toegoenese slaven uit Oost-Indië.¹⁵

Een kleine groep (bewuste) nazaten in Nederland en Suriname heeft natuurlijk geen of nauwelijks invloed op het 'zichtbaar maken' van de slavernijgeschiedenis in de Oost. Een omvangrijke *pressuregroup* zou alleen te verwachten (kunnen) zijn in Indonesië. Daar immers bevinden zich verreweg de meeste nazaten van de honderdduizenden slaven en slavinnen uit de Oost. Op Banda bijvoorbeeld, op Sulawesi, Sumatra en op de Molukken, maar vooral in en rond Jakarta. Alleen zullen weinigen, zoals de jongeren in het Museum of Jakarta History, dat weten.

Het valt dan ook niet te verwachten dat er ooit een dwingende roep om 'genoegdoening' vanuit Indonesië zal komen, zoals dat bijvoorbeeld wel vanuit Suriname en de Surinaamse gemeenschap in Nederland het geval is. Die 'dwingende roep' om de slavernijgeschiedenis in de Oost onder de aandacht te brengen en zo mogelijk op de Nederlandse historische kaart te zetten zal dus van elders moeten komen. Van wetenschappers bijvoorbeeld, die deze onbekende geschiedenis niet alleen diepgaand zouden moeten onderzoeken, maar vervolgens hun bevindingen en kennis natuurlijk ook zoveel mogelijk zouden moeten gaan delen. Kennis leidt tot belangstelling, betrokkenheid en bewustzijn. Een bescheiden en voorzichtige poging daartoe is alvast met dit boek ondernomen.

In de tijd dat de kolonie Nederlands-Indië nog bestond bezigde men regelmatig een uitdrukking waarmee vol trots werd gerefereerd aan de zegeningen en verworvenheden van de Nederlandse aanwezigheid. '*Daar werd wat groots verricht*', luidt die uitdrukking. Hier mag, verwijzend naar de slavernij, op zijn minst aan worden toegevoegd dat dat toch ook met wat *gruwelijks* gepaard is gegaan.

Het feit dat Nederland naast een slavernijgeschiedenis in de West óók een omvangrijke en zeer lange slavernijgeschiedenis in de Oost heeft, maakt haar rol in dit hoofdstuk van de wereldgeschiedenis aanmerkelijk groter dan tot nu toe werd aangenomen. Dat is niet iets dat verborgen moet blijven in de mist van de geschiedenis. Zeker niet als we ons erop laten voorstaan dat we dit hoofdstuk en ons aandeel daarin onder ogen willen en durven zien; als we vinden dat onze kinderen via ons onderwijs moeten weten van het Nederlandse slavernijverleden in de voormalige koloniën. Dan kunnen we dit deel van dat verleden toch niet achterwege laten? Dan kunnen we toch niet blijven doen alsof het nooit gebeurd is?